

Ja mogu da govorim u prvom redu o radu među školskom omladinom u doba kada sam ja bio u banjalučkoj gimnaziji. Za nas je tada komunizam bio poznat više preko pojedinih ličnosti koje su se kretale izvan samih gimnaziskih redova a bio je i pokojni gimnazijalac kome se tek po nekim znakovima pripisivalo da su komunisti. Međutim, neke akcije u mojoj generaciji koja je završila maturu 1932 godine nije bilo. Mi smo uglavnom počeli da čitamo marksističku literaturu koja je dolazila među djake kao "literatura" iz Zagreba, zatim "Stožer" i "Književnik" koji je bio također ljevičarski orijentisan časopis. Bilo je pored toga djela koja su tada štampana ili prije, kao naprimjer "Država i revolucija", brošure sa kraćim napisima od Marksa i Engelsa, zatim "put intelektualca", onda, danas već prevaziđjena knjiga o dijalektičkom materijalizmu od Talhejmara i slična djela koja su se uglavnom prenosila iz ruke u ruku kao dragocjena i rijetka, ali i zabranjena. Uglavnom može se reći za našu generaciju, a možda i poslije, da se ona vaspitavala na Marksovim i Engelsovim djelima, to znači na djelima klasike marksizma. U to doba bilo je od Lenjinovih djela malo šta štampano a od Staljinovih ustvari i nije bilo ništa. Mi smo za njega znali kao za ličnost, a naše su simpatije prema SSSR-u bile kao prema zemlji u kojoj je ostvarena već vlast radnika i seljaka. Ali već sljedeće generacije u gimnaziji su dale i nekoliko zapamćenih drugova koji su se poslije istakli u borbi kao komunisti. Mislim 1933, na gimnaziji je izbio štrajk maturanata /u Banjaluci/. Tu je učestvovao i drug Osman Karabegović i bio jedan od rukovodilaca štrajka. Ja sam tada bio student i sjećam se dobro da je u policiji premlaćen drug Osman Karabegović, da je to bilo poznato u javnosti i da je iskorišteno za kompromitovanje banjalučke policije, jer je Osman, premlaćen, uspio da se foto-

grafiše se ožiljcima od batinjanja pa je ta fotografija dolazila među ljude, među građane koji su već vidjeli kakvim se sredstvima služi vladajući režim u Banjaluci. Svakako da su i prije nas u Banjalučkoj gimnaziji učestvovali i radili istaknuti komunisti. Međutim, mi te ljude nismo neposredno poznavali. Mora da je i tu učinjen prekid napadom na Partiju 1929 godine. Ja znam da sam u moje vrijeme isticao Nikola Pavlić koji je godinu dvije prije mene maturirao. Kretao se među mladim ljudima i studentima i pošto je on bio vrlo aktivan, komunikativan i dosta izgrađen čovjek, svakako da je njegov uticaj bio značajan. Pored toga on je imao u to vrijeme i zasluga u organizacionom pogledu.

Znalo se, naprimjer, i za ljude iz generacije prije nas, kao što su Vesco Masleša i Vilko Vinterhalter i još neki, da su takođe bili komunisti. Ali oni nisu stalno boravili u Banjaluci. Dok je Vilko više boravio i pošto se on inače bavio instruktažom, i kondicijama se djecima koji bi propali na ispitima i tako dalje. On je bio prosto vezan za tu gimnaziju i bio čovjek kome se ljudi obraćaju i koga poznaju. Znali smo i za Akifu Šeremeta, koji je bio profesor na banjalučkoj gimnaziji. Kasnije je emigrirao iz Banjalučke i nestao je negdje u periodu građanskog rata u Španiji u obračunavanjima koje su tada postojale i koja su bila u Kominterni. Mislim, da je karakteristika, barem kako ja gledam stvari, u to vrijeme bila, u pokretu naročito među omladinom, idejno okupljanje, da je među intelektualcima privlačnu snagu predstavljala marksistička misao i diskusije. Sukobi na toj liniji sa suprotnim shvatanjima bili su poslije sve češći. Sjećam se da smo ja i Usman jednom prilikom učestvovali u jednoj diskusiji na nekoj vrsti Narodnog univerziteta u Banjaluci, kada je bio predavač jedan profesor prirodnih nauka učiteljske škole. Mi smo zastupali Engelsevo gledište o razvitku živih bića, dok je taj profesor više zastupao idealističku teoriju o postanku živog svijeta. To je za nas predstavljalo jednu vrstu

aktivnosti i uzbuđenja u borbi, u prvim okršajima sa suprotnim gledištima. Međutim, kod banjalučke omladine i tada je već postojalo grupisanje oko reakcionarnih krugova. Ja bi tu naročito istakao uticaj Klera. Docije poznati ustaški zlikovac Nedjelski Feliks bio je djak Banjalučke gimnazije i nije on samo radio ne tome da oko sebe okuplja hrvatsku omladinu nego je isto tako pokušao da u svoje redove veže i dio muslimanske omladine. Već se tada moglo vidjeti da se kler služi jezuitskim metodama u pridobijanju i vaspitanju omladine. Nedjelski je bio vrlo sposoban kao intelektualac, tekoreći nada reakcije i fašista u Banjaluci. To se potvrdilo kad su ustaše došle u Banjaluku. Ali pravi sukob sa reakcionarnim grupacijama, sa školskom, gimnaziskom i drugom omladinom bio je onda, kad su se jasnije obilježili frontovi, stvaranjem organizacije Kluba akademičara, a svakako i aktivnošću omladine u sindikatima. I ukoliko je više rasla akcija Partije, i omasovljenje u redovima omladine naročito, ukoliko je reakcija nastojala da organizuje omladinu na drugoj strani. Ja neću da ulazim u to, kakvu je ulogu Banjaluci posvetila hegemonistička buržoazija u odnosu na te krajeve ali svakako da se pokret tih profašističkih grupacija vezao s jedne strane za Kaptol i kler, a s druge strane za uticaj koji je vršila grupa tih režimskih ljudi, bilo da su oni bili uticajni u Banovini, zatim preko izvjesnih profesora, studenata /milovan Popović/ i tako dalje. Oni će na kraju da osnuju i svoju organizaciju i da razvijaju akciju kao fašističke omladine.

Ne drugima je da ocjene ukoliko je to sve uglavnom bilo samo idejno gibanje među omladinom, radničkom, srednjoškolskom i tako dalje, pod uticajem i sa shvatanjima marksizma, ali meni se čini da tada nije bilo značajnijih akcija, nije bilo šireg pokreta koji bi karakterisao borbu ljevičara u Banjaluci. Tu govorimo o godini 1932-oj, 1933 i možda kojoj godini prije toga. Izgleda da je trebalo da nastupi i jedna generacija u radničkom pokretu a

medju omladinom koja će imati više smisla i sposobnosti i spremnosti da se uhvati u borbu sa tadašnjim režimom, naročito u periodu kad je režim prelazio na sve otvorenije fašističke metode i povezivanje sa fašističkim silama u tadašnjim istoriskim zbivanjima.

Istakao bih osnivanje Kluba akademičara /takozv. KAB/ koga smo putem jednog inicijativnog odbora formirali negdje 1934 godine. Tada smo mi zamislili KAB kao organizaciju studenata na najširem planu, uglavnom, koja bi radila ne samo na rješavanju studentskih problema, nego i da postane jedno kulturno središte medju omladinom i da svakako osigura uticaj Partije kod omladine. Ja podvlačim to zato što se to radilo o 1934-oj godini, kada smo mi imali sasvim jasne poglede da je potrebno da se udruže i srpska i hrvatske i muslimanska omladina zajedno i kad je trebalo da se suprotstavi svim, već onde izrazitim mjerama režima, da omladinu sputa, da je veže uz svoja kola. Ali u početku Klub akademičara ipak nije mogao da da nešto naročito i da predje na neke značajnije akcije. On je bio osnovan i to je predstavljalo za jedno vrijeme glavni događaj u studentskoj sredini i moglo bi se reći da je njegov rad zavisio i od toga kako će se dalje razvijati pokret u Banjaluci i da će njegov rad biti življi utoliko, ukoliko se taj pokret razvije, ne samo medju omladinom nego kao pokret naprednih snaga. Ali, osnivanje Kluba akademičara ima svoj značaj u tome što je značilo samo medju studentima nego i medju inteligencijom u Banjaluci u to vrijeme događaj, kada se stvorilo jedno središte preko koga se moglo putem predavanja, putem raznih priredbi djelovati i širiti napredne marksističke ideje. Svakako da nije Klub akademičara smatrao da će biti glavni zadatak organizacija raznih priredbi i uopšte akcija zabavne prirode, ali već to je bio jedan uspješan put da se okupljanjem omladine na zabavama i povezivanjem sa drugim organizacijama, proširi uticaj komunista u gradu. Naprimjer, kad bi Klub akademičara pripremao neku priredbu, onda se tu ne samo

spremao jedan napredni program, koji je sadržavao radničke teme ili pjesme, gdje su se koristile metode evangardističke u izvođenju nego je i samo pripremanje takvog rada povlačilo za sobom i obilazak građana, pojedinih kuća, dodir sa ljudima koji su volili naprednu omladinu i aktivizaciju studenata prosto na jednoj liniji veza sa banjalučkom sredinom. Jasno, u to doba nije postojao samo KAB postojao je Ujedinjeni radnički sindikat, zatim postojao je radnički sportski klub "Borac" i kulturno društvo "Pelagić". Osim toga, postojala su udruženja koje su osnivana na nekoj političkoj nacionalnoj bazi kao što je na primjer društvo "Nada" u kojoj se okupljao dio hrvatske omladine i neke vrste političke organizacije kao što je omladina Hrvatske seljačke stranke. Zatim u Gornjem Šeheru postojao je sportski klub "BSK", onda mislim da je tamo postojalo jedno društvo, ne mogu tačno da se sjetim kako se zvalo, o kome više zna Osman i Šefket Maglajlić. Na tom kulturnom i zabavnom plenu, pružala se prilika i putem priredaba KAB-a da se skupi omladine i da se manifestuje, ako hoćete da se vidi jedna masovnost napredne omladine i ostvarenje jedinstva napredne omladine. To su bile ipak za nas koji smo naučili da se krećemo u ućim krugovima i koji smo zamišljali stvari često puta nekako sektaški, to je predstavljalo za nas široko polje rada i vjerujem da su studenti doprinijeli mnogo, da se građani, da se oni koji su se izvjesnom rezervom posmatrali omladinu, okreću se više simpatija prema njenim naprednim težnjama. Treba imati u vidu da je i među građanskim političarima bilo, naročito među opozicionerima onih, koji su htjeli da se bore, barem za jedan kraći period, protiv režima i jasna stvar, da smo nastojali da učinimo sa naše strane što možemo da iskoristimo i njih da se razbije jedna fama koju je reakcija silajala oxx komunistima, o naprednoj omladini, o radničkom pokretu. Ja govorim ovdje o KAB-u ali inače, to su sve forme koje su omogućile da se razbije ona uskost, ona ograničenost pokreta

koju je morao, po mom mišljenju da prođe kroz taj period i u Banjaluci, pa ma kako je on možda prije imao i neke šire vidove. Suština onoga što je nastalo u Banjaluci u periodu 1934 pa dalje, jeste u tome baš što je radnički pokret sve više sticao ugleda među srednjim slojevima i što su široki slojevi građanstva sa simpatijama na njega gledali. Tako se docnije moglo govoriti o Banjaluci kao o gradu u kome komunisti imaju veliki uticaj u jednom od gradova u Bosni i Hercegovini, pa možda i u Jugoslaviji, kome napredne snage daju svoj pečat.

Mislim da treba napomenuti i to da su u Banjaluci kao jedan vid aktivnosti komunisti, bilo od značaja i širenje marksističke i napredne literature kao što su predavanja, "Nolita", "Kosmosa" i tako dalje, i da je među studentima i među djacima bilo ljudi koji su bili preprodavaoci tih knjiga po Banjaluci i na taj način su ako hoćete, stvarali vezu jednu i stalne čitaoce za takvu literaturu, Mislim da to nije bilo bez značaja.

Ja sam iza toga otišao u Zagreb i bio sam uhapšen tako da mi je nepoznat onaj rad u Banjaluci, počev od 1935 do kraja 1936 godine. Ali mislim da je taj period od skoro dvije godine - to je doba kada je Partija okrenula naročito linijom Narodnog fronta borbe protiv fašizma, kada se nastojalo da se okupe sve anti-fašističke snage u borbi protiv fašističke opasnosti, da je to bilo i doba poleta radničkog pokreta u Banjaluci. Tu je bilo niz mitinga, zatim predavanja, i drugih vrsta manifestacija koje su obuhvatale veliki broj ljudi i organizacija u Banjaluci. To je doba građanskog rata u Španiji. Tako naprimjer, na predavanjima je dolazilo i do dvije hiljade ljudi. Radi se o predavanjima koje je organizovao Klub akademičara u Banjaluci. To su bila predavanja iz oblasti politike, društvenih problema, zatim iz oblasti nauke, prirodnih nauka, tehnike i tako dalje, i na katedru te naše Banjalučke Kabovske pre-

davaonice, redjali su se tada najpoznatijé ličnosti od nauke, marksistički, ili da tako kažem narodno frontovski orijentisani iz Beograda, iz Zagreba i tako dalje. Naprimjer, mogu da istaknem iz Beograda je dolazio Dedijer, koji je govorio o borni špaanskog naroda. Zatim je dolazio istaknuti profesor univerziteta Tasić, /umro u zarobljeništvu/ možda više znaju o tome ovi drugovi, to će vam Skakić kazati koji su to bili predavači. Zatim znam da je bio Rihtman iz Zagreba, Pothorski, ing. Dutolić, dr. Škavatić i tako dalje. Sada neću da ulazim u to kako su poslije prošli ti ljudi, ali za ono doba to je bilo značajno. Pored toga, bilo je širih akcija koje su prelazile velike ulične, - nisu to bile demonstracije, ali neke vrste mitinga na kojima je učestvovao veliki broj građana svih nacionalnosti. U tom radu su se isticali naši drugovi koji su se u isto vrijeme nalazili u partiskoj organizaciji u Banjaluci. To je bila ta nova generacija među kojima je znam Kasima Hadžića, Kazaza, Osmana Arabegovića, Ivicu Mažara, Šošu Mažara, i druge, uglavnom ljude koji su bili u prvim redovima 1941 godine, koji su neprekidno i poslije toga bili istaknuti borci, komunisti, u redovima radničkog pokreta. Eto to je ono što sam ja malo prije spomenuo. Tu bi možda trebalo povući istorisku liniju između karaktera pokreta koji je bio do 1933, 1934 godine, i karaktera pokreta koji je nastao u doba 1935 do 1936 godine i tako dalje. Tu se, kako rekoh, osjetila smjena generacije jer su došli ljudi smjeli, sa smislom za praktični rad i praksu, za primjenu u praksi revolucionarnih ideja, i koji su sa uspjehom primjenjivali partisku liniju na našem banjalučkom terenu, ne samo na banjalučkom terenu, nego i u Bosenskoj Krajini, i da će to biti jedan od značajnih zasluga banjalučkih komunista i radničkog pokreta u Banjaluci u borbi za socijalizam. Ja nisam tu spomenuo sve drugove, ali možemo ih nizati, Ivicu Mažara, Kazaza, Nikicu Pavlića, Ravo Radan, a vjerovatno ostali drugovi sa kojima ćete razgovarati,

mogu da vam još više kažu. Ja smatram da je sada režim uvidio kako se razmahao radnički pokret i proširio uticaj komunista u Banjaluci, i da je on predstavljao ozbiljnu opasnost za njegove namjere na tom području. Ozbiljno moralno poljuljan, režim je rješio da pre-
✓dje na drastičnije borbe protiv radničkog pokreta - protiv komunista. Tu dolazi i provala i hapšenje banjalučkih komunista. Režim da bi došao do materijala optužujućeg protiv komunista, i da bi zastrašio sredinu i ljude na koju je uticala Partija, primjenjuje i sredstva Glavnjače, zatim zlostavljanje i pokušave da kompromituje one ljude koji su se isticali i koji su predstavljali za njega najveću opasnost. Pa može se reći da je to hapšenje imalo posljedice, da je pokret poslije toga popustio. Ljudi su bili na kraju krajeva tom provalom odvojeni od borbe. Oni ljudi koji su ostali nisu ^{se} mogli odmah snaći i povezati, tako da je u izvjesnom smislu
✓bio obezglavljen onaj pokret, ona borba koja je vodjena 1935, 1936 godine. Ta je provala bila negdje 1936, ne mogu tačno da znam, ali
✓znam da su dolazili specijalni agenti i mučitelji iz Beograda, Zagreba /Šoprek Cibidni/, koji su tu primjenjivali metode glavnjače, zagrebačke policije, da bi iznudili priznanje i tako dalje. Ja sam došao u vrijeme kad su ti drugovi bili u zatvoru. I kako sam došao iz zatvora nastojao sam odmah da se povežem i da vidim, mogu li ja tu da budem pri ruci. Znam da je moj prvi kontakt bio sa Kasinom Hadžićem, u vezi sa jednim - tako da kažem, dnevnim pitanjem, a to je bio štrajk pilenskih radnika u preduzeću "Bosna-boe". Mislim da tu nisu učestvovali samo pilenski radnici nego i radnici u
✓šumskoj eksploataciji, a radilo se svakako o povišenju nadnica i poboljšanju uslova rada. Kasim je došao sa prijedlogom da sastavimo jedan letak i znam da smo sastavili taj letak. Sadržaj letka je bio u prvom dijelu oko toga, da se kaže kakvi su uslovi, kakav je život radnika, dakle ekonomskog karaktera, a dalje se apelovalo i na

5 [Illegible stamp]

seljake da pomognu radnike i štrajk. Mislim da je taj štrajk uspio. Ja ne mogu tačno da se sjetim kakvi su bili rezultati pošto je to vodio drug Kasim, ali ima drugova koji su bili tada na licu mjesta ✓ /Zrelec iz sindikata/ koga sam spomenuo i kome se može obratiti, da dađe materijal o tom štrajku.

Paralelno se radom komunista i pokretom pod uticajem komunista u Banjaluci, svakako je režim kako sam prije rekao, nastojao da odvoji omladinu, da je pocijepa, ako ne može ništa drugo, i da je na bilo koji način ne birajući sredstva pareliše, kao pokret sa naprednim stremljenjima u Banjaluci. Je bih tu istakao ✓ prvo osnivanje studentsko-nacionalističke organizacije u Banjaluci - ✓ /UNA/. To je bio kao jedan pandan KAB-u u kome se okupljala više gazdinska banjalučka djeca, i koji je direktno saradjivao sa policijom. Medju njima su se nalazili i Ljotićevci i Hodžerovci i šta ja znam kakvih sve ljudi, a koji su u krajnjoj liniji pa i u vidnim manifestacijama prihvatili fašističku ideologiju, i izražavali otvorene simpatije prema Hitlerovskoj Njemačkoj. Oni su uglavnom, zahvaljujući podršci policije mogli da tu postoje i zbilje za građane, za većinu Banjaluke, oni su bili jedno ruglo. Ali na kraju krajeva i sam režim je bio jedno ruglo, pa ipak je značio nešto. ✓ Oni su pokušavali na razne načine da pomognu policiji u borbi protiv komunista, da provociraju, napadali su negdje na ulici, ili bi iskoristili neku situaciju da napadnu neku našu drugaricu i tako dalje. Zatim su držali neke svoje priredbe, pokušavali su da prošire svoj uticaj na hrvatsku i muslimensku omladinu. Medjutim, to nisu uspijevali. Mislim da su se medju njima uglavnom nalazila djeca režimskih ljudi, trgovaca, uglavnom srpske nacionalnosti i to je na kraju krajeva velikosrpskoj buržoaziji i njenoj policiji i trebalo, pa makar i najkompromitovaniji način, da tako, eto, stvara neka svoja uporišta. No to nikako ne znači da je većina srpskih studenata bilo u toj organizaciji. Naprotiv, oni su većinom bili u Klubu ske-

demiočara. S druge strane među hrvatskom omladinom spomenuo sam već Feliksa Nedjelskog. Oni su stvarali svoje križarske grupe. Jasna stvar, da je kler, da su Frankovci, da su reakcionarni, šovinistički elementi, među Hrvatima stvarali isto tako svoju gardu među omladinom, i da će oni u periodu 1941 godine zauzeti svoje mjesto u zlodjelima i krvološtvima ustaša. Među muslimanskom omladinom ja ne znam da je bilo nekog jačeg i nekog značajnijeg strujanja koja su bile uperena protiv komunista. To je svakako pokušavao Nedjelski, sa križarima i tako dalje, ali i to su bili rijetki pojedinci koji su se nalazili u tim redovima.

Spomenuo bih dalje da je poslije te provale koja je bila u Banjaluci nastala izvjesna - tako da kažem - ošeka u radničkom pokretu, a naravno i među studentima jer je ovo hapšenje bilo upereno i protiv Kluba akademičara pa je poslije toga uslijedila i zabrana Kluba. Ja ne mogu tačno da se sjetim kako je ta borba išla ali znam da su oni poslije pokupili arhivu Kluba i da je policija, svakako, željela da pretstavi kako je Klub akademičara bio stjecište tih ljudi koji su pohapšeni i da je to bilo opravdanje i motiv da se i Klub zabrani. Ja sam / ukoliko nisam mogao sam da doprinesem / tada bio u toku sa radom nekih naših drugova radnika da ponovo ožive sindikalnu organizaciju. Znam kako je drug Kasim Hadžiš svaki dan pokušavao preko pojedinaca da opet ožive sindikalnu organizaciju u Fabrici duvana, I zbilje to je u početku bio mali broj. On mi je pričao da se tu radi od 20, 30 ljudi, ali karakteristično je to, ta njegova upornost, ta njegova volja, ta njegova spremnost i pored toga što su se, ne samo demoralizatorski elementi pojavili tu, nego i otvoreni policiski elementi, da je on, tako reći, rađajući s jednim po jednim čovjekom uspio zajedno sa ostalim drugovima, partijcima u fabrici, da postepeno opet osnaži,

✓ utemelji sindikalnu organizaciju u Fabrici duvana. Ja ne mogu o tome mnogo da pričam. Ja znam da su tu svakako i drugi članovi Partije radili. Sigurno je tu bio drug Šefket, on je tu više bio angažovan. Ja ovo govorim zato što sam bio u dodiru sa drugom Kasimom. Svakako da je on tu imao sukob i sa direktorom. Pa ipak, zahvaljujući svojoj popularnosti i vezama među radnicima on je uspio da se ponovo vrati u Fabricu i da ponovo ojača sindikalnu organizaciju. Ali ne samo u fabrici, poslije toga hapšenja bio je jedan naporan posao da se povrate pozicije koje su bile pokolebane i gdje se je bile ipak u izvjesnom otpustanju. Svakako je bilo potrebno da se oživi Radničko

✓ kulturno-umjetničko društvo "Pelagić" i u tom pravcu postignuti su rezultati. U periodu 1937, 1938, 1939 možda još dublje zahvatajući još snažnije redove radnika, srednje slojeve i omladinu, vodi se borba u tim odlučujućim danima za našu zemlju. Društvo "Pelagić" je išlo po Krajini. Treba se obratiti drugovima koji su bili u njemu i oni će pričati kako su išli u Drvar, Prijedor i tako dalje. Znam da smo mi se klubom akademičara išli u Derventu, Bosanski Novi, i još neka mjesta i da smo davali neke komede koji su bili antimilitaristički,

✓ kao što je naprimjer, "Zakopajte mrtve, odnosno zakopajte žive" od Irvina Šoa, zatim razne recitacije, pjesme i tako dalje. Pored toga, u Banjaluci je povodom ne znam koje godišnjice održana jedna priredba, kao neka vrsta komemoracije ljudima iz "Mlade Bosne". Znam

✓ da je tada u Banjaluci bio Stevo Bodnarov, ovdašnji vajar i on nam je napravio sliku Vladimira Gaćinovića. On se učinio već tada policiji nešto sumnjiv, pa su ga protjerali iz Banjaluke. Čim su oni vidjeli da se neko strani kreće u našim redovima oni su odmah gledali da nađu razloge da ga protjeraju. Pored toga, smo održavali pri-

✓ redbe u vezi sa drugim značajnijim datumima, kao naprimjer, 14 jula na dan Francuske Revolucije, i gdje god smo mogli naći takve vidove rada, da angažujemo naprednije ljude oko nekog značajnijeg događaja u istoriji, mi smo to činili i davali smo napredni pečat jednoj

takvoj priredbi.

Dalje mogu da govorim o izborima 1938 godine, i to mogu da govorim samo kako su se ti izbori odvijali u Banjaluci. Mislim da smo mi tu priličnu mobilizaciju izvršili, svakako pod ruku vođstvom mjesne partiske organizacije. Mi smo prvo, nastojali da se u izborima pojavi i naša neka lista, odvojena od ostalih građanskih stranaka. To se zvala radničko-seljačka stranka ili partija. Mi smo imali listu i imali smo na biračkim mjestima svoje čuvarke kutija, kao i neke građanske stranke. Na istim mjestima bile su liste za druge stranke. Naravno, da smo mi prije toga izvršili propagandne i organizacione pripreme koje su u toj situaciji bile potrebne. Svakako očekivali smo da će se veliki broj ljudi uzdržati od glasanja, pošto su izbori ustvari imali javni karakter glasanja. I jasna stvar, iz oportunističkih, oportunističkih razloga, mnogi ljudi koji su bili u službi nisu htjeli da se otvore i da se o njima zna da simpatišu se nema pa smo očekivali da neće tu biti broj koji bi mi imali da je glasanje bilo tajno. Ali ipak smo dobili oko 3.500 glasova. To je za Banjaluku tada bio dobar broj. Mi nismo bili mnogo iza onih koji su pobijedili tada na izborima. Na mogu tačno da kažem podatke ali bi dobro bilo, da se prikupe jer je to vrlo važna stvar, pošto istupanje te stranke pod rukovodstvom komunista nije bilo u cijeloj Jugoslaviji. To je bilo samo u izvjesnim mjestima. Ja sam učestvovao u Zagrebu, gdje je bio odbor te stranke u pripremi te liste, pošto je tamo bio drug Mladen Iveković, mislim u tom odboru, mi smo se njemu obratili za uputstvo, predložili naše ljude, prođiskutovali o tome ko dolazi u obzir. Ja znam da je Pavao Raden bio u listi ali ne mogu da se sjetim ostalih ljudi, mislim da je bio jedan tipografski radnik, ne znam kako se zvao. Prije samih izbora mi smo pored usmene agitacije nastojali da postignemo efekat i na drugi način, kao što su letci. Ja nemam te letke, ali svakako objavljeni su letci na kojima su pozivani glasa-

či da glasaju za našu stranku. Osim toga mi smo organizovali jednu akciju koja je bila originalna za Banjaluku gdje smo se angažovali, studenti i radnička omladina. Napravili smo plakate na velikim komadima, transparentima hartije, na koje smo nacrtali razne slike, naprimjer magarce, ispod čije slike stoji "ja glasam za Stojadinovića" i druge razne šaljive humorističke stvari, jedno 20, 30 komada, i organizovali smo postavljanje tih plakata po gradu. Tu smo primijenili jednu tehničku formu, jedan oblik koji inače nije za Banjaluku bio uobičajen, ali je imao veliki efekat. Konstruisali smo jednu vrstu kuke od žice za koju se objesi transparent i onda se pomoću prebačenog konopca prebaci ta kuka i objesi se čitav transparent za telefonsku žicu. I jasna stvar, pošto se te plakate noću obješene, i pošto policija nije mogla da stigne na svako mjesto, ostalo je sve ne samo preko noći, nego su bile sutradan do tri sata skoro po ulicama Banjaluke. Ovak iznad samog biračkog mjesta u centru grada, gdje je željeznička stanica, postavili smo takvu jednu plakatu i svijet se okupljao i smijao. Tu je baš bio postavljen magarac koji je glasao za Stojadinovića. Oudili su se ljudi ko je to mogao prebaciti. Kako je to došlo na žicu, poslije toga još je bilo smiješnije kad su morali da idu na velikim vetrogasnim merdevinama i da skidaju sve jednu po jednu plaketu po ulicama. Ali efekat je bio postignut, i za center i za periferiju. Već u toku dana o tome se pričalo. Na kraju krajeva glasanje je bilo toga dana. To nije tako velik grad. Možda to nije imalo neposrednog uticaja za naše glasanje, ali svakako je pretstavljalo nešto u propagandi i za Banjaluku je bilo jedne senzacije.

U vezi sa plakatima te noći, kad smo ih vješali sjećam se da je onaj agent, /zvaao se dvica/ ne znam kako se zvaao po imenu, došao pred jednu plaketu i mi smo nekoliko puta prošli pored jedne plakete i on je jednako stajao tu i onako glupo zurio u njega, kao

neki pas koji ne može da dohvati komad mesa i stalno je gledao a mi smo prolazili kao neki prolaznici i smijeli se. On vjerovatno nije mogao u svojoj glavi da pretstavi da smo mogli to mi biti koji smo taj plakat postavili. On je sigurno bio zadužen za taj teren, možda, ali nije stigao na to mjesto i tako dalje. O tome može nešto da kaže i drug Drago Mažar.

Ovdje sam spomenuo Pavu Radena, radničkog prvoborca u Banjaluci koji je učestvovao u radničkom pokretu od prvih dana 1919 godine i o njemu naši drugovi ostali više znaju. Ja pamtim tu figuru, tog čovjeka, i mogu samo reći to, da ko god je došao u dodir sa njim pa i mi mlađji studenti, mogli smo uvijek da nađemo u njemu potstreka da još više dobijemo ohrabrenja, da čujemo mnogo pametnih riječi od jednog iskusnog revolucionera, da je uživao velike simpatije naročito među onim ljudima koji su učestvovali u akcijama i koji su se zalagali u to doba, tako da bi rekao, da je on uvijek bio na strani ovih drugova. To znaju drugovi iz partiske organizacije u Banjaluci bolje, koji su bili za neposrednu akciju, za masovnu akciju u borbi sa tadašnjim režimom.

Ja ovdje ne mogu ništa detaljno da govorim o radu među ženama u Banjaluci. Ja mislim da bi o tome mogla govoriti drugarica Dušanka Kovašević, a mislim da će ona i govoriti. Jer, ne mogu se izolovati žene iz tog pokreta, koje su preko svoje organizacije koja je bila vezana za opšte jugoslovensku organizaciju naprednih žena doprinosile i radile među ženama, i aktivno učestvovala kao takve organizacija u Banjaluci u radničkom pokretu. Mislim da prije izbora 1938 godine, treba spomenuti jednu akciju koja je vođena u Banjaluci protiv Ljotića. Ja tada nisam bio u Banjaluci kad je pripremana akcija, ali pošto sam došao iz Zagreba, istog jutra sam se uključio u redove demonstranata i htjeli smo da spriječimo Ljotića da

50 I-37-102

održi najavljenom predavanju, koje je bilo zakazano ujutro u sali, gdje je sada bioskop. Oni su promijenili mjesto i htjeli su da održe miting u hotel "Bosni" i poveli su sa sobom batinaše koji su trebali da zaštite Ljotića. Policija je svakako htjela da zaštiti taj zbor i ona se pripremala. Mi smo prošli ulicom i gdje god smo naišli na plakate, mi smo ih gadjali sa jajima, sa paradajzom i tako dalje. Pri tome smo izvikivali parole protiv Ljotića. Kad smo došli pred hotel "Bosnu" dočekala nas je policija. Tu je nastala borba sa Ljotićevim tjelohraniteljima. Jedan dio nas je trebalo da prodre u hotel "Bosnu" i da tamo razbije te prostorije. Međutim, jasna stvar, policija je nastupila sa pendrecima i grubo nevalila. Mnogi su pali. Ja se sjećam dobro kako je pao drug Rade Ličina, udarili su ga po glavi. Pa su udarili po glavi Ivicu Mažara i on je pao. Znam da je ozlijeđen po koljenu. Poslije, pošto smo se morali rasturiti, jer je policija bila brojnija i pripremljena, bila je na kraju krajeva naoružana. Mi uopšte nismo bili naoružani nikakvim predmetima, a nismo se ni spremali da vodimo neku veću borbu, niti je to to bilo moguće na tome mjestu. Oni su nas pokupili i odveli u zatvor. Tu je nastalo premlaćivanje. Premlatili su mene. Moj brat Danilo je premlaćen. Premlaćeni su Drago Mažar, Suljo Halalkić, Rade Ličina. Prosto bili smo stavljeni između policijskih redova i oni su se služili bokserima, pendrecima i drugim sredstvima. Mi smo osuđeni po 15 dana zatvora i to smo odležali u banjalučkoj bolnici. Sa mnom je bio Drago Mažar, Suljo Halalkić, a ne mogu da se sjetim ostalih drugova. Znam samo da sam bio na saslušanju kod nekog Lazarevića, valjda je to bio šef njihovog političkog sektora u policiji. Ja sam mu rekao da on nema šta da pokušava sa mnom, da je tu jasno šta mi hoćemo i između nas ne treba da bude nikakvog razgovora. Na tome se stvar i završila i izašli smo pošto smo proveli tih 15 dana u nekoj ušljivoj, vlažnoj ćeliji.

U Banjaluci se održavao Kongres učitelja upravo u vrijeme kada je Hitlerova Njemačka napala na Čehoslovačku. Tu su došli učitelji - delegati iz cijele Jugoslavije. Poznato je, da je tadašnja učiteljska organizacija u svojim redovima podržavala narodnu stvar. Glavna učiteljskih organizacija bio je antifašistički orijentisan. Mi smo nastojali da iskoristimo taj boravak učitelja iz cijele Jugoslavije u Banjaluci i da organizujemo demonstracije protiv fašističkog režima u Jugoslaviji i uopšte protiv fašističke okupacije Čehoslovačke, pa smo pripremali i omladinu za tu široku akciju, koja je mogla samo uspjeti u tadašnjem političkom raspoloženju Banjaluke. U tim pripremama, pored ostalog, bili su leci, zatim transparenti i tako dalje. Sjećam se da smo pored ostalog nosili transparent, sliku Masarika, Beneša, pa čak i Sirovoga. /Sjećam se dobro kako nam je majka Mažara rekla "šta će vam taj stari i čoravi i njegove slike., čim je on izgubio oko u Rusiji, taj nikako ne može biti na našoj strani". Tačno je da je ona imala pravo/. Bitno je to, da su to bile masovne demonstracije. Ja vjerujem da Banjaluka nikada nije imala takav događaj. Ulice su bile pokrivenne, glavna ulica od hotel "Bosne" pa prema Vrbaskom mostu, bila je mjesto na kome se kretale mase naroda. Tu su učestvovali naravno i učitelji. Parole su bile, kako sam već rekao, za okupljanje svih masa u borbi protiv nastupajuće fašističke agresije. Interesantno je kako je počela demonstracije. Mi smo okupili prema grupama, kako smo dolazili u glavnu ulicu sa svih strana, i ispunili čitav taj prostor /kod Kastelovog ćoška/. Policija prvu večer, izgleda, kao da nije mogle ništa da učini. Oni su pokušali da ometu demonstracije pomoću vatrogasaca, da nas poprskaju šmrkovima i da nas rastjeraju. Međutim, vatrogasci su došli do te glavne ulice sa svojim automobilom i sa svojim rekvizitima, šmrkovima, šlamovima i tako dalje, ali nejednom, i oni su se priključili i sa svojim automobili

lom demonstrirali su skupa sa nama.

Ja znam da je to ipak važno iako to spada u detalje jedne akcije, kako je sama stvar počela. Mi smo se okupili ali niko nije umio da počne, da prosto upali tu već nekako naelektrisanu atmosferu. I sjećam se dobro, Šoške Mažara. On je odjednom podigao glas, jednim pokretom naglim, obraćajući se svima, pojurio je naprijed. To je bio početak koji bi možda tražio više oklijevanja da on nije nastupio. Kad je tako počela stvar, onda je sa svih strana stvorila se prosto kao neka rijeka u kojoj su pritekli iz svih ulica ljudi i ko god se našao na ulici. Velika većina je osjećala ono što smo i mi osjećali, udružili su se sa nama i išli smo sve do mosta gdje nas je dočekala policija i se kordonima nas je zaustavila i počela da napada prve redove. Mislim da su tada i neki učitelji bili premlaćeni, da ih je policija batinala i grubo prema njima postupala. Demonstracije su održane i drugi dan, ali drugi dan na samom mjestu razvile se borbe sa policijom. No nije bilo nekih žrtava i toga dana nije bilo ni hapšenja.

Ja sam zaboravio da kažem o nekim štrajkovima u Banjaluci kojih se sjećam. Ja sam prisustvovao jednom sastanku u vezi sa akcijom obučarskih radnika u Banjaluci. Na tome sastanku pored druge Kasima Hadžića bio je prisutan i Norbert Veber, koji je došao u Banjaluku mislim iz Slovenije i on se uključio u radnički pokret u Banjaluci. Bio je član Partije i svakako da je on poslije toga bio aktivan u borbi banjalučkih radnika, pa bi bilo dobro da se i sa njim razgovara. Meni se čini da je drug Veber bio vrlo markantan među banjalučkim radnicima, i ja sam ga zapazio po njegovom prisnom i neobično dinamičnom držanju. Isto tako od brijačkih radnika dobro bi bilo da se prikupe podaci o njihovim akcijama.

Otišao sam u vojsku 1939 godine pa bi mogao samo da ukažem na ono što sam znao da se događa u Banjaluci a to je novi nastup vojno-fašističke reakcije koja je nastojala da uguši u Banja-

luci napredni pokret i made smo mi komunisti nastojali svim silama da to spriječimo, ipak oni su uspjeli da zabrane ujedinjeni radničk sindikat URS u Banjaluci. U vezi s tim bila je jedna velika akcija, a ja sam kao vojnik prisustvovao baš jednoj takvoj priredbi na kojoj je govorio Kasim Hadžić i kada je on osudio tu zabranu i pozvao radnike i građana u borbu protiv mjera reakcionarnog režima.

Pored toga u Banjaluci je bio među službenicima pokrenut odbor i neka akcija za stvaranje neke vrste ekonomske organizacije, na bazi neke vrste menze i zajedničke ishrane. To je bilo rukovodjen od naših drugova i to svakako spada u red o kome se može nešto više da kaže u Banjaluci.

Zatim bilo je, kao što znate, interniranje drugova koji su se isticali u banjalučkom pokretu kao komunisti i oni su poslani, mislim u Ivanjicu. Znam da je tamo bio i Drago Mažar, a sigurno je bio i Kasim Hadžić, Kekez i drugi. Isto tako dok sam bio u vojsci saznao sam da je u vezi sa sukobima koji su postojali u tadašnjoj partiskoj organizaciji u Banjaluci, u vezi sa nekom vrstom frakcijskih sukoba, da je CK KPJ intervenisao, ali meni pojedivosti, te intervencije nisu poznate. Znam da sam ja bio jedan od onih koji se pridružio onim drugovima što su tražili akciju i nastojali da razviju što masovniji pokret i da se ogleda aktivnost u organizovanju raznih predavanja, akcija, ekonomskih, kulturnih i tako dalje, a da se manje vodi računa o nekim ličnim stvarima ambicijama i tako dalje, kao i da se ne služi tuđim ambicijama. Na kraju krajeva u čemu je vrijednost komunista u njihovoj borbenosti, njihovoj spremnosti da na svakom mjestu istupe i bore se za stvar komunizma. I čuo sam da su neki ljudi koji su se tada nalazili u forumima, a koji su bili suprotnih gledišta, bili kažnjeni. Pošto ja nisam bio kažnjen i pošto mi je rečeno da smo mi imali pravilan stav, onda ja vjerujem da je naš stav ocjenjen kao pravilan. Nisam detaljnije upoznat sa tim a vjerovatno drug Osman Kara-

begović nešto zna o tome.

Isto tako u taj period spada i zabrana KAB-a. Jasna stvar da tu dolazi sada već do pomjeranja u redovima građanskih stranaka, odnosno iz građanskih stranaka se kojima smo mi saradjivali. Tako, naprimjer, Branko Čubrilović ulazi u vladu. Zatim ljudi iz Hrvatske seljačke stranke isto teko ulaze u vladu. Ali naše nastojanje nije prestalo da se onemoguće reakcionarne mjere. Znam da smo mi koristili sva sredstva da se onemogući uticaj fašističkih elemenata, pro-hitlerovskih i osovinskih elemenata, među strankama koje su bile u vladi. Mi smo išli toliko daleko da smo prosto obraćali se omladini i ljudima iz JRZ-e, da smo nastojali da ih odvojimo od njene pro-fašističke politike i da smo birali i tražili nove mogućnosti, puteve kako bi paralizirali i spriječili grupisanje fašističkih snaga koje su spremale kapitulaciju Jugoslavije, nacionalni izdeju i okupaciju.

✓ U sjećanju mi je još smrt Mile ^{Behutić} Behuće mladog radničkog socijalnog pjesnika koji je bio na Veiteljskoj školi i umro kao siromašan, bijedni djak od tuberkuloze. Njemu je bio pripremljen veliki pogreb na kome je govorio, mislim, Branko Čopić i to je predstavljalo jedan skup, demonstraciju upravo, omladine protiv režima.

